

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОЦЕСІВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Методологія дослідження. У ході дослідження завдяки методу наукового аналізу встановлено основні форми комунікації правлячих еліт і населення, а завдяки методу наукового синтезу з'ясовано взаємозв'язок між трансформаційними процесами та політичною комунікацією в країнах Близького Сходу.

Результати. До недавнього часу теорія комунікації майже не приділяла уваги питанням політичної комунікації на Близькому Сході. Ситуацію змінили процеси, що відбувалися в період так званої «Арабської весни».

Серед основних досліджень на тему еволюції процесів політичної комунікації на Близькому Сході можна виділити декілька напрямів. Зокрема, американський дослідник Мухаммед Айїш виділяв пропагандистські публікації в період збройних конфліктів і публікації з вивчення міжнародних новинних потоків. Канадський соціолог і дослідник комунікацій Філіп Говард виділив дослідження, які доводили, що інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) під час подій «Арабської весни» стали фундаментальною інфраструктурою для журналістів і груп громадянського суспільства. Він доводить, що одну з найважливіших ролей під час подій «Арабської весни» відіграли громадські журналісти. Це звичайні люди, які висвітлювали події на місцях, використовуючи свої телефони, щоб фотографувати та відправляти їх на власні сторінки Facebook. Такий спосіб обміну інформацією надав змогу подолати прірву, що відділяла пересічних громадян від досвідчених активістів. А для такої звітності були характерні не лише передача фактів, але й наповнення емоційною підтримкою в спілкуванні, що допомогло розвинути колективну ідентичність протесту.

Проте важливим залишається той факт, що деякі правлячі режими й надалі продовжують маніпулювати народними масами. Тому особливо важливим є право пересічних громадян на отримання правдивої інформації, причому факти повинні обов'язково бути без спотворень, у власному контексті, щоб читач міг отримати повну й реальну картину того, що відбувається.

Новизна. Досліджено роль громадських журналістів у традиційному арабському соціумі; визначено наслідки їх впливу на політичний вимір процесу комунікації в ході ненасильницької зміни правлячих еліт.

Практична значущість. Результати дослідження доцільно використовувати в подальших наукових пошуках, а також з метою чіткого відстеження еволюції процесів політичної комунікації на Близькому Сході. Крім того, результати матимуть значення і для проведення паралелей з українськими процесами.

Ключові слова: «Арабська весна», політичні комунікації, громадянські журналісти, соціальні мережі, інтернет.

I. Вступ

Роль засобів масової комунікації в політичній боротьбі часто виявляється вирішальною. Але цей ресурс більшою мірою перебуває в приватній власності й залежить від інтересів його господарів. Тому масові аудиторії стають жертвами політичних махінацій з боку власників телекомпаній і комп'ютерних мереж. Технологія «Всесвітньої павутини» (World Wide Web = WWW) була розроблена на початку 1990-х рр. У цю «павутину» увійшли різні країни, організації та окремі особи. Інтернет став міжнародною, глобальною комп'ютерною мережею. Однак у країнах арабського світу ця мережа спочатку була не загальнодоступним, а елітарним комунікаційним засобом. Арабський світ, увійшовши до цієї «павутини», продовжив боротьбу з внутрішніми кризами та збройними конфліктами на нових просторах, у глобальних мережах.

У другій половині 1990-х рр. відбувся вибуховий розвиток інтернетц і пов'язаних із ним комунікаційних технологій. Наприкінці ХХ ст. в інтернеті налічувалося понад 300 млн серверів, які були постійно підключеними. Він перетворився на «віртуальну державу» зі своєю власною «кіберкультурою», «територією» і «населенням», які не залежать від національних або політичних кордонів [11].

Питання еволюції процесів політичної комунікації на Близькому Сході є малодослідженим вітчизняними науковцями. Увагу їм приділено в працях Б. Долгова, І. Краснюка, Н. Комлевої, А. Манойла, В. Шведа та ін. Проблеми соціально-комунікаційної діяльності та еволюції еліт свого часу розглядали К. Поппер, Х. Ортега-і-Гассет, В. Парето, Г. Моска, С. Ліпсет та ін. Проте ба-

гато тверджень та позицій у поглядах на соціально-комунікаційну діяльність еліт саме арабського світу залишаються дискусійними.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета статті – дослідити еволюцію процесів політичної комунікації на Близькому Сході.

У ході дослідження завдяки методу наукового аналізу встановлено основні форми комунікації правлячих еліт і населення, а завдяки методу наукового синтезу з'ясовано взаємозв'язок між трансформаційними процесами та політичною комунікацією в країнах Близького Сходу.

III. Результати

Рівень доступності інтернету в арабському світі постійно зростає. Хвиля «Арабської весни» збіглася за часом з інтернет-бумом у Тунісі, Єгипті, Лівії, Бахреїні та інших країнах регіону. Так, наприклад, за 2010 р. кількість користувачів Facebook в арабському світі зросла на 78%, а вже у 2011 р. кількість інтернет-користувачів у Єгипті становила 26 на 100 осіб. Практично в усіх країнах регіону створення сторінки-заходу в Facebook, пов'язаної з проведенням загальнонаціонального мітингу, було організаційною формою реальних вуличних виступів.

Дослідження в області політичної комунікації на Близькому Сході постійно розвиваються й зазнають глибоких трансформаційних процесів. Розвиток теорії комунікації був там розкішшю в тривалий період національного будівництва. Але, зрештою, у регіоні спостерігався незначний розвиток місцевої теорії [6, с. 176]. Разом з тим, підходи й методи дослідження політичної комунікації на Близькому Сході не можуть бути просто перенесені із західного досвіду – із їх формальними процесами професійної передвиборної агітації та дослідження громадської думки. Отже, визначення політичної комунікації як комунікації, націленої на політичних суб'єктів, має бути розширене в контексті ситуації на Близькому Сході (де переважає неформальна політика), з метою охоплення важливих неформальних політичних процесів, що виходять за межі інституційної політики [9, с. 14].

Американський дослідник Мухаммед Айш [1, с. 47–49] у своїх працях пропонує класифікацію досліджень щодо комунікацій на Близькому Сході. Він виділяє пропагандистські дослідження в період збройних конфліктів у 1960-х і 1970-х рр. Наступні десятиліття характеризує розвитком комунікацій і вивченням міжнародних новинних потоків. Автор зазначає, що дослідження потоку новин представили контент-аналіз як основний метод вивчення ЗМІ на Близькому Сході. Ще однією категорією досліджень політичної комунікації, за М. Айшем, є описові звіти про те, як розвивалися структури медіасистем в арабських державах. Поява нових учасників політичних комунікацій, таких як катарський супутниковий канал новин Al Jazeera, підвищила інтерес до процесів масової комунікації та змінила аналітичний характер досліджень. Це стало особливо помітно в дослідженнях, присвячених демократизації потенціалу нової транснаціональної арабської громадської сфери. Події «Арабської весни» у 2010 і 2011 рр. викликали гострий інтерес до протестних комунікацій, який вибухнув потоком емпіричних досліджень ЗМІ та протестів у контексті уваги науковців до соціальних рухів [2].

Уперше зв'язок між сайтами соціальних мереж і колективними діями мас протестувальників активно виявився ще у 2008 р. в Єгипті, за три роки до подій, що пізніше дістали назву «Арабська весна». Відносно невелика група молодих активістів закликала виявити солідарність із працівниками текстильної промисловості, що страйкували, та долучитися до загального страйку 6 квітня 2008 р. Досить успішна кампанія «Залишайся вдома» була ініційована тільки завдяки сторінці у Facebook [2, с. 25–48]. Інший приклад стосується величезних акцій протесту в іранській столиці Тегерані, які слідували за порушеннями в ході президентських виборів у 2009 р. і супроводжувалися широкомасштабною діяльністю мікроблогів Twitter. Через ізоляцію країни головна мета протестувальників полягала не в тому, щоб скоординувати дії один з одним, а у встановленні зв'язків із засобами масової інформації та громадськістю на Заході з метою залучення суспільної підтримки.

Канадський соціолог і дослідник комунікацій Філіп Говард уже у 2011 р. [4] доходить висновку, що інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) під час подій «Арабської весни» стали фундаментальною інфраструктурою для журналістів і груп громадянського суспільства, а також тим необхідним компонентом зміни режиму тільки завдяки поєднанню з іншими макрочинниками. Він заявляє, що ІКТ лише посилили опозиційну політику в авторитарних контекстах на різних рівнях, але самі вони не були достатньою або виключною умовою зміни режиму на Близькому Сході.

Проте, в тому ж 2011 р. і дослідник Г. Кайзер зазначає, що більшість тих країн, які були охоплені віяннями «Арабської весни», є, за критеріями, розробленими «Freedom House», невольними або частково вільними [5]. А дослідник Дж. Йорк зауважує, що протягом багатьох років їх уряди контролювали зміст опозиційних сайтів, блокували закордонні ресурси, практикували цензуру. Примітно, що служби безпеки деяких із цих країн (Туніс, Єгипет), усвідомлюючи потенційну небезпеку соціальних медіа, розробляли спеціалізовані системи спостереження й цензури, орієнтовані на соціальні мережі [10].

Під час «Арабської весни» рівень цензури ЗМІ в розглянутих країнах досяг безпрецедентного рівня. Обмеження вільного користування інтернетом, до якого вдавалися влади з метою приду-

шення заврушень, у деяких випадках послугувало безпосереднім приводом для початку особливо бурхливих виступів. Відтак, у січні 2011 р. в Єгипті стався безпрецедентний для початку XXI ст. випадок – влада вимкнула інтернет. Сталося це через тривалі масові протести проти чинного режиму, організовані через Facebook та інші соціальні мережі.

Країни, охоплені віяннями «Арабської весни», пережили не лише відключення інтернету й перебої в роботі мобільного зв'язку, а й арешти блогерів та інших користувачів мережі, що в міжнародній спільноті викликало широку дискусію про взаємозв'язок вільного доступу до інтернету та реалізації прав людини [12].

Внесок соціальних мереж на різних етапах протестних рухів є різноманітним. У період, що передував протестам і колективним діям, цифрові ЗМІ допомогли обійти цензуру й державну пропаганду. Зокрема, у Єгипті не було формальної спроби відфільтрувати або заблокувати веб-сайти, і приблизно у 2005 р. виникла енергійна блогосфера, що фокусувалася на місцевих політичних та соціальних проблемах. У цей період блогінг і політична активність стали взаємопов'язаними поняттями: блогери перетворилися на активістів, а активісти стали відомими блогерами [2]. Попри те, що ця спільнота залишалася обмеженою за кількістю, вона ефективно пов'язувала такі проблеми, як жорстокість поліції з політичною корупцією, приписуючи застосування насильства державою до некомпетентності правлячої еліти. Перемістивши зв'язок на Facebook, ця цифрова політична спільнота залучила у свій рух аполітичну арабську молодь, і соціальні мережі перетворилися на простір політичної спільноти та формування ідентичності. Facebook став одним з основних інструментів політичного спілкування, надаючи альтернативний простір для створення самовизначених кодексів поведінки в спілкуванні, збереження справедливого обміну думками та надійного інформаційного потоку [7].

Інтерактивне комунікаційне середовище соціальних мереж також сприяло появі нових журналістських практик. Використовуючи технології мікроблогів, арабська молодь створила інформаційні каскади, у яких громадські журналісти розвивалися як нові учасники політичних комунікаційних процесів [2, с. 179–204]. Відстежуючи події та створюючи новинний контент, коли повідомлення іноземних новин були недоступні для забезпечення інформації із середини, цивільні журналісти вперше стали помітні під час військових інтервенцій, таких як 2003 р. в Іраку або 2008 р. у Газі. Незабаром вони також звернули свою увагу на внутрішню політику й почали критично стежити за виборами з метою виявлення фальсифікацій. Тому ці нові учасники обговорювали як основних агентів змін на Близькому Сході [3].

Під час демонстрацій, які відбулися в кількох арабських країнах у 2010 і 2011 рр., учасники протесту індивідуально застосовували практику моніторингу. Поряд з індивідуальними зусиллями протидії урядовій пропаганді були створені онлайн-випуски новин для централізації повідомлень свідків. Ця нова форма громадянської журналістики спиралася на те, що звичайні громадяни висвітлювали події на місцях, використовуючи свої телефони, щоб фотографувати та відправляти їх на власні сторінки Facebook. Це створювало необхідність виступати свідками, що виявляло активність громадян, тим самим долаючи прірву, що відділяла пересічних громадян від досвідчених активістів. У цій нещодавно створеній інформаційній інфраструктурі новинний контент створювали колективно. Акцент робили на соціальному процесі виробництва інформації, у якому громадські журналісти надавали відео, зображення й короткі звіти в соціальних мережах, а активні користувачі широко обмінювалися ними, коментували та публікували ці повідомлення для менш активних і політично обізнаних громадян [2, с. 146–178]. Така звітність характеризувалася не лише передачею фактів, а й була наповнена емоційною підтримкою в спілкуванні та допомогла розвинути колективну ідентичність протесту [7].

Разом з тим, майже виняткова увага, яку приділяють цим медіадодаткам у дослідженнях політичної комунікації, призвела до непропорційної зосередженості на соціальних мережах та відсутності цілісного уявлення про безліч функцій інших медіа під час «Арабської весни». Тому Рінке і Рьодер [8] пропонують трикомпонентну модель протестних подій у Єгипті, у більш загальному сенсі розглядаючи роль масової комунікації та інформаційних технологій у ході цих подій. Вони надають емпіричні докази того, що результат використання соціальних мереж може бути цілком зрозумілий тільки після аналізу всього спектра доступних засобів комунікації та виявлення зв'язків між різними формами протестної комунікації.

Після зміщення правлячих еліт у деяких країнах «Арабської весни» важка робота з демократичних перетворень та інституціоналізації тільки розпочалася. Численні функції соціальних мереж і медіаорганізацій у сильно поляризованих суспільствах, що характеризуються руйнуванням довіри до політичних і медійних інститутів, ще належить вивчити. Постпротестний період виявив деякі обмеження політичної комунікації через соціальні мережі. Можна зробити висновок, що вони підходять для тиску на авторитарні режими, але менш ефективні для створення процесів та інститутів, які об'єднують конкурентні партії з протилежних ідеологічних таборів.

IV. Висновки

Деякі режими, які прийшли до влади після «Арабської весни», маніпулюють народними масами, використовуючи загрозу тероризму і страх перед політичним ісламом для чинення тиску

на людей, які страждають від поганих економічних умов, відсутності демократії, обмеження політичних прав і свобод. Стабільність і безпека мають двояку природу: їх встановлення передбачає викорінення тероризму й економічний розвиток. У цьому контексті стає надто важливим один із принципів, якого повинні дотримуватися журналісти з погляду етики – об'єктивно висвітлювати події. Таким чином встановлено, що громадяни мають право на отримання правдивої інформації, причому факти повинні бути без спотворень, у власному контексті, щоб читач міг отримати повну й реальну картину того, що відбувається.

Проте, необхідно ще дослідити, чи підсилює використання соціальних мереж ідеологічні розбіжності між опозиційними силами, за яких умов суспільний простір, що створюється соціальними мережами, узагалі допомагає зменшити розрив між ними. Сформований журналістський ідеал демократії на Близькому Сході вимагає більш глибокого вивчення відносин професійних і громадянських журналістів із різними політичними силами в нових структурах системи ЗМІ, що тільки розвивається. До того ж існує гостра потреба в більш ретельному вивченні аудиторії на Близькому Сході. Майбутні наукові пошуки повинні бути спрямовані на те, щоб зрозуміти, як медіааудиторія фільтрує новини, як сприймає непослідовний і часто суперечливий політичний контент, з яким вона стикається.

Список використаної літератури

1. Ayish M. I. *Communication Research in the Arab World a New Perspective*. Javnost The Public. Vol. 5. Issue 1. P. 33–57.
2. Faris D. M. *Dissent and revolution in a digital age: social media, blogging and activism in Egypt*. London: I. B. Tauris, 2015. 288 p.
3. Hamdy N. *Arab Citizen Journalism in Action: Challenging Mainstream Media, Authorities and Media Laws*. Westminster Papers in Communication and Culture. 2009. Vol. 6. P. 92–112.
4. Howard P. N. *The digital origins of dictatorship and democracy: information technology and political Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 304 p.
5. Keizer G. Bahrain clamps down on Web traffic as violence escalates. *Computerworld*. 2011. URL: <https://www.computerworld.com/article/2513237/bahrain-clamps-down-on-web-traffic-as-violence-escalates.html> (date of request: 15.09.2019).
6. Mellor N. *Modern Arab journalism: problems and prospects*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 256 p.
7. Papacharissi Z., Oliveira M. D. F. Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. *Journal of Communication*. 2012. Vol. 62 (2). P. 266–282.
8. Rinke E. M., Röder M. Media Ecologies, Communication Culture, and Temporal-Spatial Unfolding: Three Components in a Communication Model of the Egyptian Regime Change. *International Journal of Communication*. 2011. Vol. 5. P. 1273–1285.
9. Sreberny A. The analytic challenges of studying the Middle East and its evolving media environment. *Middle East Journal of Culture and Communication*. 2008. Vol. 1. Issue 1. P. 8–23.
10. York J. C. The Arab Digital Vanguard: How a Decade of Blogging Contributed to a Year of Revolution. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2012. URL: <https://jilliancyork.com/2012/02/11/the-arab-digital-vanguard-how-a-decade-of-blogging-contributed-to-a-year-of-revolution/> (date of request: 15.09.2019).
11. Соколов А. В. *Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособ.* Санкт-Петербург: изд-во Михайлова В. А., 2002. 461 с.
12. Шишкина А. Интернет-цензура и «арабская весна», 2014. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2014/1/internet-cenzura-i-arabskaya-vesna.html> (date of request: 15.09.2019).

References

1. Ayish, M. I. (1998). *Communication Research in the Arab World a New Perspective*. Javnost – The Public, 5 (1), 33–57. (in English).
2. Faris, D. M. (2015). *Dissent and revolution in a digital age: social media, blogging and activism in Egypt*. London: I. B. Tauris, 288 p. (in English).
3. Hamdy, N. (2009). *Arab Citizen Journalism in Action: Challenging Mainstream Media, Authorities and Media Laws*. Westminster Papers in Communication and Culture, 6 (1), 92–112. (in English).
4. Howard, P. N. (2011). *The digital origins of dictatorship and democracy: information technology and political Islam*. Oxford: Oxford University Press, 304 p. (in English).
5. Keizer, G. (2011). Bahrain clamps down on Web traffic as violence escalates. Retrieved from <https://www.computerworld.com/article/2513237/bahrain-clamps-down-on-web-traffic-as-violence-escalates.html> (date of request: 15.09.2019). (in English).
6. Mellor, N. (2007). *Modern Arab journalism: problems and prospects*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 256 p. (in English).
7. Papacharissi, Z., & Oliveira, M. D. F. (2012). Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. *Journal of Communication*, 62 (2), 266–282. (in English).
8. Rinke, E. M., Röder, M. (2011). Media Ecologies, Communication Culture, and Temporal-Spatial Unfolding: Three Components in a Communication Model of the Egyptian Regime Change. *International Journal of Communication*, 5, 1273–1285. (in English).

9. Sreberny, A. (2008). The analytic challenges of studying the Middle East and its evolving media environment. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 1, 8–23. (in English).
10. York, J. C. (2012) *The Arab Digital Vanguard: How a Decade of Blogging Contributed to a Year of Revolution*. Retrieved from <https://jilliancyork.com/2012/02/11/the-arab-digital-vanguard-how-a-decade-of-blogging-contributed-to-a-year-of-revolution/> (date of request: 15.09.2019). (in English).
11. Sokolov, A. V. (2002). *Obshchaia teoriia sotsialnoi kommunikatsii Uchebnoe posobie*. St.-Peterburg: Izd-vo Mikhailova V. A, 461 p. (in Russian).
12. Shishkina, A. (2014). Internet censorship and the Arab Spring. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2014/1/internet-cenzura-i-arabskaya-vesna.html> (date of request: 15.09.2019). (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2019.

Verbytska H. The Evolution of the Processes of Political Communication in the Middle East
Research methodology. *In the course of the research, the method of scientific analysis identifies the main forms of communication between the ruling elites and the population, and the method of scientific synthesis clarifies the relationship between transformation processes and political communication in the Middle East.*

Results. *Researches in the field of political communication in the Middle East are constantly changing and undergoing profound transformational processes. However, until recently the theory of communication has generally not been developed as a scientific field. The processes, taken place during the so-called «Arab Spring», gave it a significant impetus.*

There can be distinguished several directions of studies among the main researches on the evolution of political communication processes in the Middle East. In particular, American researcher Mohammad Ayish singled out researching propaganda publications in times of armed conflict as well as publications concerning the study of international news channels. At the same time, Canadian sociologist and communications researcher Philip Howard paid his attention to the studies proving that during the Arab Spring events information and communication technologies (ICTs) became a fundamental infrastructure for journalists and civil society groups. He also proved the civic journalists to have played one of the most important roles during the events of the Arab Spring. These were ordinary people covering the local events using their phones to take pictures and post them to their own Facebook pages. This means of exchanging information made it possible to overcome the gulf separating ordinary citizens from experienced activists. Such reporting was characterized not only by the facts' transmission, but was also filled with emotional support in communication and helped to develop the collective identity of the protest.

However, there still remains of great important the very fact that some ruling regimes continue to manipulate the masses. Therefore, the right of ordinary citizens to receive truthful information is particularly important, with the facts not been distorted, obligatory maintaining their own context, so that the reader can get a complete and realistic picture of what is happening.

Novelty. *The author has for the first time studied the role of such actors as civic journalists in the traditional Arab society; determined the consequences of their influence on the political dimension of the communication process during the non-violent change of ruling elites.*

Practical significance. *The results of the study should be used in further scientific work, as well as to accurately looking into the evolution of political communication processes in the Middle East. In addition, the results will be of value for drawing parallels with Ukrainian processes.*

Key words: «Arab Spring», political communications, citizen journalists, social networks, the Internet.